

СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ ЯК ОСНОВА ПІДВИЩЕННЯ ЇХ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ

Ключові слова: фермерські господарства, конкурентоспроможність, інвестиційна привабливість, стратегія розвитку, стратегічні цілі

Постановка проблеми у загальному вигляді. Активізація ринкових відносин, зростання соціально-економічної невизначеності в Україні значною мірою обумовлює підвищення ризиковості господарювання суб'єктів агробізнесу, що негативно позначається на показниках ефективності їх діяльності.

За таких умов нагального вирішення потребує питання створення механізму зниження рівня ризику господарювання сільськогосподарських товаровиробників та підвищення їх конкурентоспроможності. Вирішенню даної проблеми сприяє реалізація власної стратегії, що враховує регіональні особливості, досвід конкретного підприємства та особливості його діяльності залежно від організаційно-правової форми господарювання. Саме завдяки правильно розробленій і керованій стратегії досягається економічна стабільність і конкурентоспроможність таких підприємств. Лише ті підприємства, які можуть забезпечити достатній рівень своєї конкурентоспроможності, мають можливість вижити та ефективно працювати. Особливо це стосується фермерських господарств, діяльність яких характеризується значним ступенем ризику. Тому формування стратегії, розробка відповідних заходів, які б дозволили фермерським господарствам пристосовуватись до умов існуючого ринкового середовища та посилення конкуренції набуває нових якостей.

Аналіз останніх досліджень. Класичне висвітлення питань щодо стратегії та її розробки, конкуренції та конкурентоспроможності, як у теоретичному, так і в практичному аспектах знайшло відображення у роботах відомих вчених-економістів: А. Чандлера, Г. Мінцберга, І. Ансоффа, М. Портера, Р. Фатхутдінова, А. Юданова та інших. Проблеми стратегії розвитку АПК, підвищення ефективності господарювання та конкурентоспроможності підприємств аграрної сфери розглядаються в працях багатьох вітчизняних науковців, серед яких С. Дем'яненко, В. Андрійчук, П. Гайдуцький, М. Малік, І. Червен, Л. Євчук, Л. Мармуль, О. Школьній, Л. Дяченко та інші.

За визначенням класика стратегічного управління І.Ансоффа [1], стратегія є переліком правил для прийняття рішень, якими організація користується в своїй діяльності. При цьому успіх бізнесу залежить від ефективної та оригінально сформованої стратегії.

Досліджуючи проблеми забезпечення конкурентоспроможності в регіональному АПК, І.І. Червен та Л.А. Євчук вважають стратегію підприємства одним із домінуючих факторів впливу на його

конкурентоспроможність, пропонуючи при цьому впроваджувати у виробництво ті види продукції, які забезпечують конкурентні переваги, зменшують витрати виробництва [2].

На думку Дяченко Л.Е. та інших фахівців, саме добре розроблена стратегія - це основа підвищення конкурентоспроможності підприємства, формування сильної конкурентної позиції на ринку й такої організації, яка б успішно працювала в жорстких ринкових умовах. Стабільний розвиток підприємства можливий лише за умови визначення чітких довгострокових цілей і розробки конкретних шляхів їх досягнення, основою ухвалення яких будь-якою організацією є формування стратегії [3].

Разом з тим, як вважають спеціалісти, розробка стратегії розвитку аграрних формувань повинна здійснюватись в залежності від їх економічного стану і необхідна не лише з економічної точки зору, але й соціально-політичної [4, 5].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на багатоаспектний науковий доробок вітчизняних та зарубіжних авторів відносно висвітлення проблем, пов'язаних із розробкою стратегії підприємств, підвищенням їх конкурентоспроможності, не всі питання з'ясовано та належно обґрунтовано. Особливо це стосується невирішених питань щодо обґрунтування та розробки стратегії розвитку сільськогосподарських підприємств з урахуванням регіональних особливостей та організаційно-правової форми господарювання.

Метою статті є обґрунтування необхідності формування стратегії розвитку фермерських господарств, визначення окремих стратегічних цілей в контексті підвищення їх конкурентоспроможності та забезпечення стійких конкурентних позицій на аграрному ринку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проведення докорінних реформ в аграрному секторі економіки посприяло розвитку і формуванню нових підприємницьких структур в сільському господарстві як України, так і Одеській області, серед яких чільне місце посідають фермерські господарства.

У структурі діючих у сільському господарстві Одеської області підприємств за організаційно-правовими формами фермерські господарства мають найбільшу питому вагу, яка на протязі останніх років перевищує 80%. Проте, сучасний стан сільськогосподарського виробництва, вказує на те, що зміна форми власності і господарювання не привели сьогодні до появи ефективного власника. Фермерські господарства, не дивлячись на значну вагу в кількості господарюючих суб'єктів аграрного сектору, посідають порівняно незначне місце й роль у виробництві продукції сільського господарства поряд з іншими організаційно-правовими формами господарювання (рис. 1).

Основним виробничим напрямком більшості фермерських господарств є виробництво продукції рослинництва, що зумовлено вищою окупністю витрат в цю сферу. Частка рослинництва в загальному виробництві продукції фермерськими господарствами у 2009 році складає 97,1%. В умовах не вигідності виробництва далеко не всі фермери утримують худобу. Низькі реалізаційні ціни, а також "вільна поведінка" цін перекупників зумовлюють спад платоспроможного попиту на тваринницьку продукцію споживачів,

гальмують розвиток тваринництва в фермерських господарствах області. Тільки 89 господарств (1,5% від загальної кількості фермерських господарств) області займаються тваринництвом.

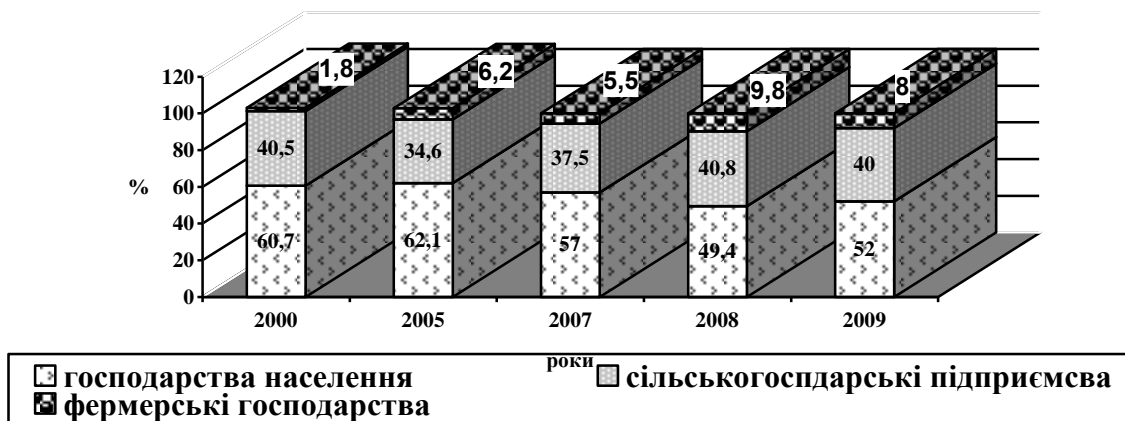

Рис. 1. Питома вага різних товаровиробників у загальному обсязі виробництва валової продукції сільського господарства Одеської області

Тенденції сучасної ринкової економіки вимагають від сільськогосподарських товаровиробників не просто виробити найбільше продукції відповідної якості, а й зробити цей процес ефективним. Проте, господарська діяльність сільськогосподарських підприємств усіх організаційно-правових форм нажаль залишається низькорентабельною.

Загальна ефективність діяльності фермерських господарств за 2002-2009 роки мала в основному позитивну тенденцію і була майже на рівні середніх показників по області, що зумовлено зростанням обсягів виробленої і реалізованої продукції та підвищенням реалізаційних цін (табл. 1)

Таблиця 1

Фінансові результати діяльності фермерських господарств Одеської області

Показники	Роки				
	2002	2004	2005	2008	2009
Доход (виручка) від реалізації продукції - всього, млн. грн. (в цінах реалізації поточного року)	80,9	140,2	252,4	575,3	579,5
у % до попереднього року	100	173,3	180,0	228,0	100,7
у т. ч. від продажу сільськогосподарської продукції власного виробництва, млн. грн	70,5	128,5	230,2	540,8	542,6
у % до попереднього року	100	182,3	179,1	235,0	100,3
Повна собівартість реалізованої продукції, млн. грн.	67,9	112,9	218,7	412,9	465,2
у % до попереднього року	100	166,3	193,7	188,8	112,7
Чистий прибуток, млн. грн.	13,0	29,3	46,9	162,4	114,3
у % до попереднього року	100	225,4	160,0	346,3	70,4
Рівень рентабельності, %	19,1	26,0	21,5	39,3	24,6
у в.п. до попереднього року	x	6,9	-4,5	17,8	-14,7

Як видно з наведених в табл. 1 даних, за окремі роки спостерігається значне зростання витрат на виробництво та реалізацію продукції, що в свою чергу, негативно позначилось на прибутковості фермерських господарств. Особливо ця тенденція виражена у 2009 році, коли під дією інфляційних процесів та загальної соціально-економічної та політичної нестабільності в країні рівень рентабельності фермерських господарств знизився на 14,7 відсотко-пунктів відносно попереднього року.

На основі проведених досліджень було встановлено, що фінансові результати діяльності фермерських господарств, які сильно диференційовані за розмірами землекористування, дещо відрізняються за джерелами формування. Невеликі господарства зберігають свою конкурентоспроможність в основному за рахунок порівняно низької собівартості продукції (не враховуються витрати на оплату праці) та можливості диверсифікації виробництва. Вони мають конкурентні переваги в ціновій конкуренції. Середні та великі господарства виграють конкурентну боротьбу за рахунок потужного виробничо-ресурсного потенціалу та багатопрофільної спеціалізації.

Разом з тим, у сучасних ринкових умовах господарювання, загальний рівень ефективності господарської діяльності фермерських господарств та виробленої ними сільськогосподарської продукції залишається недостатнім, що значною мірою послаблює їх позиції на ринку.

Діяльність фермерських господарств характеризується великим ступенем ризику, пов'язаним зі змінами попиту і пропозиції продукції, не налагодженістю економічних зв'язків з партнерами. Підприємці, які зайняті в агробізнесі, недостатньо знають про своїх конкурентів, який товар вони пропонують, як організований їх бізнес, їх сильні і слабкі сторони. Ця невизначеність призводить до того, що певна кількість господарств виявилась в ситуації виживання і основною метою їх функціонування є забезпечення і підтримка достатнього рівня своєї конкурентоспроможності.

Для фермерського господарства конкурентоспроможність - це забезпечення оптимального співвідношення між обсягами виробництва і реалізації продукції та його ресурсним потенціалом, платоспроможності і інвестиційної привабливості підприємства, зменшення природних і економічних ризиків приватного господарювання. З іншого боку, під конкурентоспроможністю слід розуміти здатність фермерських господарств виробляти продукцію, яка користується попитом на ринку, а також шукати напрямки збільшення своєї частки на ринку [6].

З наведеного визначення конкурентоспроможності фермерських господарств можна виокремити три складові:

- реальна конкурентоспроможність, яка забезпечує виробництво і показує його здатність виробляти і реалізувати конкурентоспроможну за своєю якістю і ціною продукцію.

- потенціально-ресурсна конкурентоспроможність фермерського господарства, яка відображає ефективність використання виробничо-ресурсного потенціалу.

- інвестиційна привабливість, як результат інвестиційної конкурентоспроможності, яка передбачає здатність спрямування інвестиційних вкладень так, щоб забезпечити їх окупність і трансформацію у зростання виробництва, отримання результатів для розширеного відтворення, задоволення інтересів власників, працівників і суспільства і гарантоване повернення вкладеного капіталу.

Фермерські господарства та їх об'єднання повинні реагувати на зміни у зовнішньому середовищі, яке створює безперервні загрози позиції господарства на ринку. В цих умовах фермерські господарства повинні прогнозувати та враховувати можливі зміни якнайшвидше. Швидкість реагування пов'язана з раціональним використанням власних можливостей розробки відповідних коротко- та довгострокових заходів з метою створення нових переваг в конкуренції та розвитку.

Вирішенню даної проблеми сприяє реалізація власної стратегії, що враховує досвід конкретного підприємства та особливості його діяльності. Для потенційного інвестора, як підтверджує практика, інвестиційно привабливими підприємствами є саме ті, які мають чітку програму стратегії свого розвитку.

Необхідною умовою для розробки власної стратегії розвитку фермерських господарств є врахування умов зовнішнього та внутрішнього середовища, обстеження сильних і слабких сторін своїх господарств і господарств-конкурентів.

Для досягнення цієї мети необхідно базуватися на методах стратегічного управління (SWOT-аналіз), що дозволить найбільш об'єктивно оцінити стан господарства на ринку.

Дослідження показали, що до основних сильних сторін більшості господарств, які безпосередньо залежать від їх діяльності та позитивно впливають на ефективність роботи, відносяться:

- резерви збільшення виробничо-ресурсного потенціалу за рахунок залучення у сільськогосподарських оборот додаткових земельних угідь та придбання сільськогосподарської техніки;

- успішний досвід перебування на ринку, налагоджені на договірній основі стосунки з покупцями;

- збільшення обсягів виробництва та розширення асортименту продукції;

- резерви зниження собівартості продукції.

До основних виявлених проблем, вирішення яких безпосередньо залежить від підприємства, відносяться:

- сезонний характер надходження коштів від реалізації продукції;

- недостатність впровадження інтенсивних технологій;

- висока собівартість продукції;

- недостатня мотивація праці робітників;

- застаріла активна частина основних засобів;

- недостатня диверсифікація виробництва.

До можливостей, вміло скориставшись якими, господарства можуть покращити ефективність своєї роботи відносяться такі як:

- забезпеченість новими сортами сільськогосподарських культур;

- додаткове залучення якісних родючих ґрунтів;
- диверсифікація виробництва;
- технологічна кооперація та кооперація з переробки продукції;
- пільговий режим оподаткування;
- бюджетне фінансування та отримання кредитів на пільгових умовах;
- посилення позицій на внутрішньому ринку, розширення збутової мережі за рахунок виходу на оптовий ринок.

Проте, переважна більшість фермерських господарств дуже гостро реагує на явища зовнішнього середовища, вирішення яких не залежить від дій організації, до яких відносяться:

- високий рівень інфляції;
- обмеженість кредитування та високі ставки банківських кредитів;
- ризик неплатоспроможності покупців та низький рівень платоспроможності населення;
- конкуренція з боку товаровиробників цього ж регіону;
- погані погодно-кліматичні умови і як наслідок недоотримання врожаїв.

Проведена оцінка фермерських господарств за рівнем їх конкурентоспроможності з урахуванням впливу факторів зовнішнього середовища, що створюють загрози та внутрішніх факторів, за допомогою яких господарство може протидіяти загрозам показала, що узагальнюючий показник конкурентоспроможності фермерського господарства, який визначає його конкурентний статус, тим вищий, чим більше інтегральний показник внутрішніх можливостей протистояти впливу зовнішніх факторів-загроз.

Разом з тим, як вважають спеціалісти, навіть маючи новітні технології виробництва продукції, достатній або високий рівень матеріально-технічного і фінансового забезпечення, підприємство без належного менеджменту приречене на зазнання економічних втрат через низьку ефективність організації та управління господарською діяльністю [7].

Тому в перспективі саме за допомогою ефективного стратегічного управління, основною ідеєю якого є формування стратегії, сільськогосподарські підприємства можуть забезпечити відповідний рівень конкурентоспроможності на аграрному ринку. Відповідно управлінські рішення мають бути направлені, перед усім, на максимальне використання внутрішніх резервів – ефективність використання виробничо-ресурсного потенціалу, розробку і реалізацію відповідних стратегічних заходів і напрямків діяльності, які б дозволили аграрним підприємствам не тільки виживати у складних умовах, а й забезпечити в подальшому сталий розвиток.

У світі вирішення проблем та обґрунтування перспектив економічного розвитку та підвищення конкурентоспроможності Одеської агломерації при Одеській обласній державній адміністрації відбулась зустріч Експертного комітету із визначення критичних питань та пріоритетних галузей економічної діяльності та розвитку Одеського економічного субрегіону, серед яких значної уваги було приділено перспективам розвитку та підвищенню конкурентоспроможності агропромислового комплексу.

Аналізуючи можливості розвитку сектору АПК члени Експертного комітету розглядали такі, як підтримка економічної диверсифікації на селі, підвищення сільськогосподарського виробництва, розвиток інфраструктури транспортування та збереження продукції, посилення контролю за дотриманням режиму використання земель, підтримка «нових ланок» у ланцюгах доданої вартості продукції АПК, зокрема, розвиток так званого «екологічно чистого сільгоспвиробництва», створення інститутів стандартизації та сертифікації, економічна просвіта сільського населення, поліпшення транспортного зв'язку та стану міжрайонних та місцевих шляхів, відновлення сільської та інженерної інфраструктур, тощо. При цьому були визначені такі стратегічні цілі, як розвиток ринків збуту продукції АПК, розвиток інженерно-технічної інфраструктури АПК, підтримка виробництва АПК та інновацій, розвиток сфери переробки продукції.

Серед існуючих ознак та причин слабого розвитку агропромислового сектору першочерговими були визначені саме ті, які гальмують стабільний розвиток сільськогосподарських підприємств: недостатня матеріально-технічна забезпеченість без можливостей застосування передових інтенсивних технологій вирощування сільськогосподарських культур, що спричиняє їх малоприбутковість, неналагодженість каналів збуту виробленої ними продукції, відсутність достатньо потужних джерел фінансування та ін.

З урахуванням наявних проблем та перспектив розвитку регіонального АПК було зазначено, що перед усім, необхідно вирішувати ці питання на рівні окремого підприємства, оскільки відсутність на практиці стратегії поведінки більшості суб'єктів господарювання значною мірою погіршує їх становище.

Розробка стратегічної програми сучасних сільськогосподарських підприємств вимагає, насамперед, визначення стратегічних цілей підприємства, його виробничої програми.

Побудова системи цілей має бути підпорядкована генеральній меті впровадження оптимального варіанту використання ресурсного потенціалу, максимізації прибутку шляхом нарощування обсягів виробництва і реалізації конкурентоспроможної сільськогосподарської продукції.

На основі попередніх досліджень [8], враховуючи досвід функціонування сучасних фермерських господарств в Одеській області, а також пропозиції Експертного комітету зі стратегічного планування Одеської обласної державної адміністрації основні стратегічні цілі аграрних формувань можна сформулювати наступним чином.

1. Ефективне і раціональне використання земельних ресурсів, що включає: а) оптимізацію посівних площ та сівозмін; б) поліпшення якісних характеристик ґрунтів, в) додаткове залучення орендованих земель, що сприятиме укрупненню розмірів землекористування фермерських господарств.

2. Формування нового економічного механізму з ринковою орієнтацією, що включає: а) визначення прибуткових видів діяльності; б) пошук та розширення ринків збуту сільськогосподарської продукції; в) маркетингову діяльність; г) об'єднання інтересів товаровиробників для підвищення їх

конкурентоспроможності (кооперація, інтеграція); д) матеріальну мотивацію праці.

3. Модернізація матеріально-технічної інфраструктури, що включає: а) технічна модернізація сільськогосподарського виробництва на основі ресурсозберігаючих технологій; б) ефективне використання наявної техніки в своєму господарстві та надання послуг іншим агроформуванням.

4. Кадрове забезпечення, що включає: а) ефективне використання наявних трудових ресурсів; б) підготовку і перепідготовку висококваліфікованих кадрів; в) вирішення проблеми зайнятості на селі.

5. Соціальний розвиток, що включає: а) створення сприятливих соціально-економічних умов для залучення молодих кваліфікованих фахівців; б) розвиток соціальної інфраструктури села; в) соціальний захист працівників.

6. Захист навколишнього середовища, що включає: а) розробку і здійснення програми заходів з охорони навколишнього середовища і використання природних ресурсів; б) виробництво екологічно чистої продукції.

Система стратегічних цілей покликана забезпечити вибір найбільш оптимальних напрямків підвищення ефективності діяльності та конкурентоспроможності фермерських господарств.

В сучасних умовах господарювання обмежені можливості в розширенні ресурсів, нішова спеціалізація підприємницької діяльності унеможливають вихід окремого підприємства на позицію лідера за часткою на ринку сільськогосподарської продукції, її якості та конкурентоспроможності. Тому фермерські господарства обирають ті напрями, які дозволяють їм концентрувати наявні фінансові, матеріальні і трудові ресурси з метою отримання певних прибутків та утримання завойованих ринкових позицій.

Висновки і перспективи подальших розробок. Сучасне існування та розвиток фермерських господарств відбувається в умовах нестабільності та зростання змін в зовнішньому середовищі, непрогнозований вплив яких на діяльність підприємств негативно позначається на показниках ефективності господарювання та призводить до ризикованості здійснення виробничо-господарських операцій, зниження рівня конкурентоспроможності самих підприємств і виробленої ними продукції.

Забезпечення конкурентоспроможності аграрних підприємств вимагає розробки власної стратегії розвитку, як комплексу специфічних заходів щодо вибору стратегічних напрямків розвитку, визначення основних цілей, спрямованих на реалізацію найкращих з можливих варіантів оптимального виробництва і реалізації продукції за умови раціонального використання ресурсного потенціалу, створення сприятливих внутрішніх та зовнішніх умов успішного функціонування.

Подальшого дослідження потребує більш детальне обґрунтування основних факторів впливу на розвиток фермерських господарств, визначення та розробка алгоритму вибору стратегії розвитку фермерських господарств в залежності від загального економічного стану та особливостей їх функціонування.

Список літератури

1. Ансофф И. Стратегическое управление. Пер. с англ.. – М.: Экономика, 1989. – 519 с.
2. Забезпечення конкурентоспроможності і економічного зростання в регіональному АПК / ред.. І.І. Червен, Л.А. Євчук. - Миколаїв.: МДАУ, 2005. – 440 с.
3. Дяченко Л.Е. Формування стратегії розвитку – основа підвищення ефективності виробництва //Агробізнес: актуальні проблеми та напрямки його розвитку: Монографія./За ред. Л.Е. Дяченко. – Одеса: 2010. – 240с.
4. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств. – Київ. – 2002. – 622с.
5. Гайдуцький П.І. Аграрний сектор: Від реформи до стратегії розвитку (питання власності та господарювання) //Економіка АПК. – 2003. - №2. – С.29-32
6. Добрунік Т.П. Підвищення конкурентоспроможності фермерських господарств регіонального АПК: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата наук з економіки та управління підприємствами: спец. 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (економіка сільського господарства і АПК) / Т.П. Добрунік – Миколаїв, 2008. – 20 с.
7. Дем'яненко С.І. Менеджмент аграрних підприємств: навч. Посіб. /С.І. Дем'яненко – К.: КНЕУ, 2005 – 347с.
8. Островський П.І., Добрунік Т.П. Стратегія діяльності сільськогосподарських підприємств в умовах ринкового середовища //Вісник соціально-економічних досліджень. Вип. №15, Одеса: ОДЕУ, 2003. – С. 239- 243/

Резюме

В статті проведено оцінку ефективності діяльності фермерських господарств. Обґрунтовано необхідність формування стратегії розвитку в контексті підвищення їх конкурентоспроможності. Визначені стратегічні цілі, досягнення яких забезпечить сталий розвиток аграрних формувань.

В статье проведена оценка эффективности деятельности фермерских хозяйств. Обоснована необходимость формирования стратегии развития в контексте повышения их конкурентоспособности. Определены стратегические и оперативные цели, достижение которых обеспечит аграрных формирований.

Estimation of efficiency of activity of farmer economies is conducted in the article. The necessity of forming of strategy of development in the context of increase of their competitiveness is grounded. Strategic and operative aims achievement of which will provide stable development of agrarian enterprises are certain.